

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ОПЕРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

PRINCIPLES OF LAW AS THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF OPERATIONAL ACTIVITY OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

Найдьон Ю.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України*

Проаналізовано та з'ясовано сутність принципів оперативної діяльності Служби безпеки України, визначено роль та місце класичних принципів права в гарантуванні державної безпеки, розкрито їхні ознаки, зміст і реалізацію в діяльності Служби безпеки України.

Ключові слова: оперативна діяльність, принцип, верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність.

Проанализированы и выяснена сущность принципов оперативной деятельности Службы безопасности Украины, определена роль и место классических принципов права в обеспечении государственной безопасности, раскрыты их признаки, содержание и реализация в деятельности Службы безопасности Украины.

Ключевые слова: оперативная деятельность, принцип, верховенство права, соблюдение прав и свобод человека, законность.

The essence of operational principles of the Security Service of Ukraine is analyzed and clarified, the role and place of classical principles of law in ensuring state security are determined, their features, content and legal basis are revealed.

Key words: operational activity, principle, rule of law, observance of human rights and freedoms, legalit.

Постановка проблеми. Важливе місце у формуванні теоретичного підґрунтя та практики реалізації державної політики у сфері протидії злочинним посяганням на державну безпеку України та її законні інтереси посідає визначення принципів зазначеної діяльності. Не є виключенням і оперативна діяльність підрозділів Служби безпеки (далі – СБ) України, доктринальні підходи до оптимізації якої безпосередньо пов'язані із встановленням цілісної системи нормативних вимог імперативного характеру, які становлять принципи її правового й організаційного забезпечення. Водночас закріплення в нормах чинного законодавства принципів оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, основоположною складовою частиною яких є оперативна діяльність СБ України, є підтвердженням того, що принципи мають велике значення для регулювання правових відносин, що складаються у сфері гарантування державної безпеки, а також для практики діяльності визначених законом оперативних підрозділів СБ України, забезпечуючи правильне застосування правових норм, ухвалення законних і обґрунтованих рішень. Саме тому проблема дослідження сутності та змісту принципів оперативної діяльності СБ України має як теоретико-правовий, так і прикладний характер, що потребує відповідного наукового супроводження.

Стан опрацювання. Вагомий внесок у розвиток принципів теорії та практики протидії злочинним посяганням на державну безпеку зробили вітчизняні вчені, зокрема: О. Бандурка, В. Грохольський, Е. Дідоренко, О. Джу́жа, О. Користін, І. Козаченко, Я. Кондратьєв, В. Круглий, М. Курочка, В. Некрасов, Д. Никифорчук, І. Слюсарчук, М. Стрельбицький, К. Сурков, В. Тацій, В. Тихий, Р. Халілев, М. Шилін,

І. Шинкаренко, О. Юрченко, В. Яценко та інші. Водночас наявні наукові розвідки, присвячені проблемам теорії та практики оперативної діяльності СБ України, не призвели до одностайності думок щодо визначення, сутності та змісту принципів зазначеної діяльності, визначення їх системи.

Мета статті. Зважаючи на визначену наукову та прикладну актуальність обраної для проведення дослідження теми, метою написання статті є визначення реалізації принципів права в оперативній діяльності СБ України як основоположних засад гарантування державної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Принципи будь-якої діяльності – це основні керівні положення, сформульовані у вигляді певних правил, на яких вона базується [1, с. 38]. Зважаючи на зазначене, вироблення та розвиток теоретичного підґрунтя щодо розуміння сутності, змісту, системи принципів відіграє важливу роль для будь-якої сфери державної політики, зокрема й такої, що визначає концептуальні основи протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності. Важливість розуміння принципів для всіх без винятку галузей знань підтверджується активністю наукової думки в зазначеній сфері за різних часів, починаючи з Аристотеля, І. Канта, Демокріта, Б. Спінози, Г.В.Ф. Гегеля та інших філософів, які зробили свій внесок у розвиток філософських поглядів на поняття та сутність принципу. Окреслена тенденція спостерігається й у сучасному науковому просторі, де кожна наукова галузь, зокрема й юридичні науки, одним із фундаментальних напрямів досліджень обирає теоретичне забезпечення основоположних засад власного існування – принципів.

Узагальнюючи наукові підходи до визначення принципів діяльності радянських органів державної безпеки, варто звернути увагу на їхній політичний контекст, що, безумовно, впливало на розуміння ролі та місця радянських спецслужб у суспільно-політичному житті держави, визначення підстав, сил, засобів, форм і методів їхньої діяльності. Зазначене цілком пояснює застосування радянськими органами державної безпеки не зовсім обґрунтованих з погляду сучасної моралі засобів і методів гарантування державної безпеки. Еволюція розвитку наукових поглядів на принципи діяльності СБ України спостерігається в розумінні останніх як визначальних орієнтирів державно-правового характеру такої діяльності, юридичної природи та легітимності, як самостійного виду діяльності, спрямованого на забезпечення державної безпеки. Вони гарантують дотримання прав і свобод особистості, створюють передумови для формування концепції як кожного її положення, так і всієї системи загалом.

У контексті зазначеного варто звернути увагу на те, що оперативна діяльність СБ України як врегульована нормами чинного законодавства сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері гарантування державної безпеки, має відповідати принципам права. Зміст останніх, у свою чергу, визначається уявленнями суспільства щодо: потреб існування такої діяльності; формулювання її мети та завдань; обґрунтованого використання спеціальних сил, засобів, форм, методів реалізації визначеними суб'єктами мети. Згодом зазначені принципи отримують регламентацію і захист з боку держави в комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин [2, с. 124].

До класичних сутнісних принципів правової держави відносять: верховенство права; гарантованість прав, свобод і обов'язків людини та громадянина; законність. Саме зазначені принципи, маючи загальний характер, притаманний усім видам правозастосовної діяльності, повинні стати основоположними засадами побудови системи гарантування державної безпеки.

В Україні визнається і діє саме принцип верховенства права. Поняття «верховенство права» увійшло в обіг національної юриспруденції з ухваленням Конституції України, основними складовими елементами якого визначено: заперечення свавільної влади; рівність перед законом; конституційне право, яке є наслідком прав особи, а не їх джерелом. Як справедливо зауважив В. Шилінгов, верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу і правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [3].

Не ставлячи перед собою завдання аналізувати весь спектр думок і підходів, зазначимо лише, що поняття верховенства права, справді, є надзвичайно багатограним і багатоаспектним; його можна розглядати на різних логіко-правових рівнях. У понятті верховенства права переплітаються наукова істина

і цінності добра і справедливості, правові ідеали та практичний юридичний досвід, правові ідеї і правові почуття, досягнення науки й здоровий глузд тощо. Все це робить зазначену категорію досить динамічною [4, с. 15].

З огляду на потреби практичного застосування, принцип верховенства права варто доктринально тлумачити як поєднання вимог, що забезпечують: підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини; пріоритетність таких прав перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [5, с. 6].

Під час 86-го пленарного засідання (25–26 березня 2011 р.) Венеціанська комісія – Європейська комісія за демократію через право – схвалила спеціальну доповідь із верховенства права. У п. 41 документа зазначено, що наразі можливий консенсус щодо обов'язкових елементів поняття «верховенства права», а саме: 1) законності, зокрема й прозорий, підконтрольний і демократичний процес уведення в дію норм права; 2) юридичної визначеності; 3) заборони свавілля; 4) доступу до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, зокрема й тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) заборони свавілля; 4) доступу до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, зокрема й тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) заборони дискримінації та рівність перед законом; 6) дотримання прав людини [6, с. 177].

Варто звернути увагу на те, що в Україні визнається і діє принцип саме верховенства права, а не верховенства закону, притаманного колишньому радянському правознавству. Відмінність зазначених принципів полягає в тому, що основним призначенням принципу верховенства права є забезпечення свободи і прав людини, причому, насамперед, в її відносинах із державною владою та державними органами. Зважання на принцип верховенства права полягає не у формальному забезпеченні дотримання законів, нормативно-правових актів, встановлених державою, а в утвердженні такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім, виконавчої влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні юридичні підстави.

Беручи до уваги зазначене, верховенство права як принцип оперативної діяльності СБ України передбачає, що право не обмежується лише нормами чинного законодавства, що регулюють діяльність із нейтралізації загроз державній безпеці України, а охоплює й норми моралі, традиції, звичай як легітимні регулятори, та зумовлено відповідним рівнем розвитку суспільства. Реалізація принципу верховенства права в оперативній діяльності СБ України полягає й в дотриманні справедливості як властивості права, вираженої, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

До того ж урахування принципу верховенства права в оперативній діяльності СБ України має полягати у відмові від позитивістського праворозуміння, яке розглядає право як втілення урядових преференцій і цілей, здійснюваних оперативними співробітниками під захистом ієрархічних правових норм. Водночас, зважаючи на наявність потреби відвертати загрози безпечному існуванню держави, що визначає мету оперативної діяльності СБ України, принцип верховенства права в такій діяльності має знаходити своє відображення в забезпеченні відповідного балансу інтересів осіб і суспільства з інтересами держави, на підставі правових норм. У практиці СБ України дія принципу «верховенства права» означає, що діяльність Служби має підпорядковуватись визнаному державою пріоритету прав людини.

Законодавче закріплення принципу верховенства права в той чи інший спосіб знайшло своє відображення в положеннях чинного законодавства, що регулює діяльність СБ України. Такі основоположні засади розуміння принципу верховенства права, як повага і неухильне дотримання прав і свобод людини та громадянина, пріоритетність захисту життя і прав осіб, закріплені положеннями законів України «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про боротьбу з тероризмом». У чистому виді принцип верховенства права закріплено в Законі України «Про оперативнорозшукову діяльність», а найбільш повно розкрито в Законі України «Про основи національної безпеки України».

У контексті зазначеного доцільно звернути увагу на те, що принципи права мають декілька способів вираження, що використовуються в чинному законодавстві, а саме: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (непряме закріплення). У сучасних умовах перший спосіб вираження принципів права, тобто безпосереднє формулювання їх у нормах права, досить часто є необхідною умовою для ефективного застосування законодавства.

Водночас у законодавчому забезпеченні діяльності СБ України спостерігається тенденція непрямого закріплення принципу верховенства права через визнання пріоритету прав людини і громадянина. Практикою ж Європейського суду з прав людини доведено існування нерозривного зв'язку між принципом верховенства права та *принципом дотримання прав людини*. Європейська конвенція із прав людини та практика Європейського суду з прав людини переконливо доводять необхідність прийняти за аксіому ідеї невіддільності прав людини від верховенства права: без захищених прав людини не існує верховенства права, а без верховенства права неможливо досягти захищеності прав і основоположних свобод людини [7, с. 28]. Дотримання верховенства права і прав людини не обов'язково є синонімічними. Але обидві концепції значною мірою збігаються між собою, а численна низка прав, закріплених у таких документах, як Європейська конвенція із прав людини, також

стосується верховенства права – вочевидь вираженого чи обумовленого [6, с. 180].

Окрім формального втілення такого принципу в ч. 1 ст. 8 Конституції України, він знайшов продовження в низці конституційних норм, спрямованих на утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина (ст. ст. 3, 22), а також у нормах, які визначають межі повноважень органів державної влади (ст. ст. 6, 19). Принцип верховенства права є одним із основних принципів функціонування демократичного суспільства й правової держави і по суті означає обмеження права держави в особі її органів, визнання пріоритету права перед іншими соціальними нормами, а також визнання пріоритету прав людини і громадянина. Тому є підстави вважати, що принцип верховенства права, який охоплює принцип неухильного дотримання прав і свобод людини, є принципом діяльності всіх органів державної влади, зокрема й СБ України. У зв'язку з цим виникають питання в доцільності закріплення принципу неухильного дотримання прав і свобод людини як окремого принципу діяльності СБ України.

Під час розгляду основоположних засад оперативної діяльності СБ України вважаємо за доцільне зупинитись також на принципі законності, який перебуває в діалектичній взаємодії із принципом верховенства права, як прояв загального й особистого в праві. Проте, на жаль, сучасна наукова позиція щодо проблеми співвідношення зазначених принципів, задекларованих у ст. 8 Конституції України, не є однозначною. На проблему співвідношення принципів верховенства права і законності широке коло науковців дивляться крізь призму взаємовиключних, а не співіснуючих категорій. Проте, на нашу думку, зазначене потребує переосмислення, як і необхідність надання якомусь із вказаних принципів переваги, передусім, у сучасному доктринальному виробленні нової парадигми діяльності сучасної української спецслужби та відповідному її практичному втіленню.

Визнання головними принципами законотворчості в Україні принципу верховенства права і верховенства закону означає, принаймні, що закони держави повинні, по-перше, відповідати праву як мірі загальної рівності для всіх свободи і справедливості та, по-друге, у законах необхідно для блага суспільства обмеження приватного свавілля як особи (фізичної та юридичної), так і держави. Водночас закон та інші нормативно-правові акти повинні ухвалюватись на основі Конституції України і відповідати їй [8, с. 125]

Варто звернути увагу на те, що, незважаючи на розповсюджене використання поняття принципу законності в науковій літературі та правових джерелах, розуміння його сутності не є однозначним. Можливо, тому цей термін вживається і як показник дотримання тих чи інших законів, і як стан реалізації правових вимог і ступінь розвитку законодавства, і як один із критеріїв оцінювання правової держави, і як синонім «правності» – «здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадянського суспільства, громадян на основі і згідно з

нормами права, природними правами й обов'язками людини, і як політико-правовий прояв ідеї соціальної справедливості.

Законність у загальному її розумінні означає дотримання й виконання законодавства – законів і підзаконних нормативно-правових актів. Зважаючи на викладене, принцип законності в оперативній діяльності СБ України є вимогою нормативного характеру, яка зобов'язує уповноважені оперативні підрозділи, а також осіб, що залучаються до виконання завдань із виявлення, попередження та припинення злочинних посягань на державну безпеку України, неухильно і точно виконувати всі норми-принципи Конституції, чинного законодавства. Практична реалізація принципу законності під час оперативної діяльності Служби полягає в дотриманні вимог чинного законодавства щодо порядку та форм здійснення відповідними суб'єктами системи контррозвідувальних, оперативно-розшукових заходів, документуванні отриманих результатів із метою їх подальшого використання. Зазначений принцип передбачає існування системи державних гарантій, які виключають можливість будь-яких зловживань під час ведення оперативної діяльності.

Отже, принцип законності оперативної діяльності СБ України передбачає наявність законодавчої (а не тільки підзаконної) її основи, заборону проведення такої діяльності для досягнення мети, що не передбачена положеннями чинного законодавства. Зважаючи на зазначене, під час здійснення оперативної діяльності необхідно встановлювати такі відносини між її суб'єктами, між суб'єктами й іншими учасниками оперативної діяльності, а також фізичними та юридичними особами, залученими до оперативного процесу, які не виходять за межі визначеного законодавством правового поля. Поєднуючи в собі прин-

цип організації та метод регулювання суспільних відносин, законність є основою соціального життя, та, відповідно, діяльності держави і всіх її органів. Вона є складовою частиною механізму регулювання суспільних відносин, являє собою обов'язкову умову правопорядку, державної та громадської дисципліни, важливий елемент демократії і культури. Принцип законності вимагає від уповноважених оперативних підрозділів СБ України цілковитого забезпечення гарантій прав і свобод людини, консолідації, гуманізму, міжнародної згоди, рівності всіх перед законом.

У підсумку можна зазначити, що принципи оперативної діяльності СБ України повинні: відображати її соціальний і правовий характер; сприяти пізнанню її сутності та змісту; знаходити закріплення та відображення в чинних законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах; підкреслювати самостійний і специфічний характер такої діяльності; відображати її місце та співвідношення з іншими видами правоохоронної діяльності; гарантувати дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина; у сукупності бути основою під час виявлення основних напрямів здійснення.

Висновки. Отже, принципи оперативної діяльності СБ України є основоположними засадами гарантування державної безпеки. Теоретико-прикладне значення принципів права в оперативній діяльності СБ України полягає в тому, що вони посідають основоположне місце в системі законодавства, що регулює діяльність Служби з виявлення та запобігання реальним і потенційним загрозам державній безпеці України й одночасно втілюють єдність законодавчих положень та їх практичну реалізацію в діяльності уповноважених оперативних підрозділів СБ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи оперативно-розшукової діяльності / В. Глушков, О. Білічак, Ю. Найд'юн. – К. : Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. Національної академії Служби безпеки України, 2014. – 300 с.
2. Колодій А. Принципи права України : [моногр.] / А. Колодій. – К. : Юрінком-Інтер, 1998. – 208 с.
3. Шилінгов В. Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства / В. Шилінгов // Часопис київського університету права. – 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kul.kiev.ua/images/chasopus>;
4. Козюбра М. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика / М. Козюбра // Українське право. – 2006. – № 1 (19). – С. 15–23.
5. Авер'янов В. Принцип верховенства права в новій адміністративно-правовій доктрині / В. Авер'янов // Часопис Київського ун-ту права. – 2006. – № 1. – С. 3–8.
6. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р.) / Право України. – 2011. – № 10. – С. 168–184.
7. Головатий С. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... д. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. Головатий. – К., 2008. – 44 с.
8. Тарасишина О. Відображення принципу справедливості в законодавчих актах України // Атуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – Вип. 36. – О. : Юридична література, 2007. – 188 с.